

Autor: A. A. Gusejnov

Alexandr Alexandrovič Zinověv se narodil v roce 1922 v Kostromské oblasti v rolnické rodině požehnané mnoha dětmi. Po skončení školní docházky v roce 1939 pokračoval ve studiu na moskevském IFLI (Institut filosofie, literatury a historie – v té době základní vysoká škola univerzitního typu s humanitním zaměřením). Kvůli protestu proti kultu osobnosti byl z tohoto institutu vyloučen, aniž by mu bylo přiznáno právo přestoupit na jinou vysokou školu ve státě. Nato byl vězněn, ale z vězení utekl a skrýval se před orgány státní bezpečnosti. Od dalších nepříjemností ho zachránila služba v armádě, kam vstoupil v roce 1940 a sloužil až do roku 1946.

V hodnosti vojenského pilota se A. A. Zinověv účastnil Velké vlastenecké války a svou službu vlasti dovršil v Berlíně roku 1945.

V letech 1946 až 1954 byl studentem a poté aspirantem na Filozofické fakultě Moskevské státní univerzity M. V. Lomonosova. V roce 1955 se stal vědeckým spolupracovníkem Institutu filozofie Akademie věd SSSR, pracoval zde až do roku 1976.

Akademická kariéra Alexandra A. Zinověva se rozvíjela slibně. Už jeho kandidátská disertace, věnovaná logice „Kapitálu“ Karla Marxe (1954), získala široký ohlas. Na základě osobních vzpomínek mohu potvrdit, že v druhé polovině padesátých let jméno Zinověva spolu se jménem Iljenkova a několika dalších představovalo pro nás, studenty Filozofické fakulty MGU (Lomonosovy Moskevské státní univerzity), symbol nových idejí, boj proti dogmatismu.

V roce 1960 obhájil Alexandr A. Zinověv doktorskou disertační práci, brzy nato byl jmenován profesorem a vedl katedru logiky na Moskevské státní univerzitě. V rámci předmětu filozofie se zabýval její nejtěžší a nejpřísnější částí: logikou. Prostředky logiky uplatňoval při analýze vědeckého jazyka, rozpracovával vlastní teorii logiky. Výsledky jeho bádání v oblasti logiky bádání byly zveřejněny v následujících publikacích: Filozofické problémy mnohovýznamové logiky (1960), Logika výroků a teorie závěru (1962), Základy vědecké teorie vědeckých poznatků (1967), Komplexní logika (1970), Logika vědy (1972), Logická fyzika (1972).

Logika je přísně profesionální oblast vědění, komplexně ji může posuzovat pouze úzký okruh odborníků. Protože já k těmto specialistům nepatřím, uzavírám své vzpomínky konstatováním, že v oblasti logiky a metodologie vědy dosáhl Alexandr A. Zinověv v profesionálním světě vysoce ceněných úspěchů a získal mezinárodní uznání. Z jeho šesti monografií publikovaných v té době bylo (s přestávkou jednoho až dvou let) pět přeloženo do anglického nebo německého jazyka, Komplexní logika byla přeložena najednou do obou jmenovaných jazyků a knihy byly vydány na Západě – což byl v té době, stejně jako v současnosti, jev naprosto výjimečný.

Osobně znám mnoho dosud v daném oboru aktivně činných věhlasných našich i zahraničních profesorů, kteří se považují za žáky Alexandra A. Zinověva a jsou na to patřičně hrdí.

V roce 1976 došlo k události, která představovala nový směr Zinověvova intelektuálního úsilí a tvrdě poznamenala jeho další život. Zcela nečekaně všechny překvapil knihou Zející výšiny, jež uměleckou formou čtenářům přiblížila autorovy kritické studie některých stránek sovětského sociálního zřízení. Všichni pochopili, že oním smyšleným Ibanskem, jeho způsobem života, jeho morálkou se rozumí zcela konkrétní, existující společnost. Kniha byla publikovaná „tam“, rozuměj: na Západě. Tento fakt už předem rozhodujícím způsobem ovlivnil její přijetí. V uvedené publikaci bylo možné uvidět prizmatem epochálního kontrastu rozpornost komunistické a antikomunistické ideologie. Alexandr A. Zinověv byl označen za antikomunistu se všemi důsledky, které v té době z tohoto označení vyplývaly: byl jednohlasně vyloučen ze strany, propuštěn ze zaměstnání, vypovězen ze země, zbaven sovětského občanství, byly mu odebrány veškeré vědecké hodnosti, tituly i vyznamenání, včetně vojenských.

Kolem něho se rozhostilo mlčení. Všechno bylo zorganizované tak, jako by člověk Zinověv nikdy neexistoval. Bylo by vůbec možné vymyslet průkaznější důkaz pravdivosti Zejících výšin? A to i přesto, že neexistovaly dostatečné důvody považovat autora této knihy za antikomunistu, máme-li na zřeteli, že pod pojmem komunismus chápeme reálně existující sociální zřízení v Sovětském svazu? Domnívám se, že je to stejně nevěrohodné, jako by bylo nepřesné považovat Gogola, autora Mrtvých duší, za odpůrce všeho ruského.

V tomto případě stojí, dle mého názoru, nejbližší pravdě sociolog. B. A. Grušin, který v oné době znal Zinověva i celé prostředí, jež zobrazil. Grušin v jednom ze svých (vzhledem k Zinověvovi) rozhořčených novinových článků napsal, že skutečnými bojovníky s komunismem a sovětskou mocí byli takoví lidé jako profesor J. A. Zamoškin a jeho přátelé, tedy nikoli Zinověv, který byl v jejich kruhu vnímán jako nahodilý, cizí element. Jmenovitě o tom jsou v podstatě celé Zející výšiny, v nichž je předmětem satiry „přední“ inteligence Ibanska, duchovně zcela zaměřená směrem na Západ. Tato „pokroková“ inteligence si připíjí na to, aby Ibansk následoval příkladu západního světa, a to právě v situaci, kdy s nimi důrazně nesouhlasící Boltun (jedna z postav knihy, která svými vlastnostmi, názory, idejemi představuje samotného autora knihy) říká, že si nedovede sám pro sebe představit život jinde než v Ibansku.

Takže hřích nebo naopak vavřínový věnec antikomunisty (jak se komu líbí) je Zinověvovi přisuzován omylem. Je nutno také spravedlivě přiznat, že on sám nikdy, ani dříve, ani v současné době, s takovým hodnocením své osobnosti i svého postoje nesouhlasil a nesouhlasí. Tím spíše se nemůže vyrovnat s represemi, které jako údajného antikomunistu či antisovětistu postihly jmenovitě právě jeho. A pokud trpí za viny jiných, pak je na místě otevřeně říct, že jsou tyto následné represe dvojnásobně nespravedlivé.

Homo Sovieticus

Od roku 1978 se odvíjí Zinověvův život v emigraci, která nakonec trvala rovných jednadvacet let. Po celá ta léta žil v Mnichově, zabýval se vědeckou a literární prací, ovšem bez stálého zaměstnání a existenční jistoty. V roce 1980 vychází jeho vědecká publikace „Komunismus jako realita“, objasňující základy rozpracované teorie reálného komunismu a

charakterizovaná významným sociologem a sovětologem Raimondem Aronem jako jedinečná, skutečně vědecká práce o sovětské společnosti. Současně se objevilo velké množství vědeckých i publicistických článků, referátů, interview, vysvětlujících, upřesňujících i rozvíjejících jeho teoretická i sociální hlediska. Tyto články byly pouze zčásti publikované ve sbornících „Bez iluzí“ (1979), „My a Západ“ (1981), „Ani svoboda, ani rovnost, ani bratrství“ (1983). Zvláště je třeba ocenit jeho vědecko-literární díla, pozoruhodnou sérii jeho sociálních románů a povídek z té doby: „Světlá budoucnost“ (1978), „Přede dveřmi ráje“ (1979), dvoudílný „Žlutý dům“ (1980), „Homo soveticus“ (1982), „Čas bílých“ (1982), „Naší mladosti let“ (1983), „Jdi na Golgotu“ (1985), „Živí“ (1989). V těchto dílech rozvíjí myšlenky, které předeslal už v Zejících výšinách. Svým vlastním umělecko-satirickým způsobem sleduje sovětskou sociální i lidskou zkušenost.

Alexandr Alexandrovič Zinověv vytvořil svým dílem nový literární žánr (sociologický román a sociologickou povídku), kde se vědecko-sociální výsledky předvádějí uměleckou formou.

Poznatky, přesvědčení, částečně také metody sociologie jsou využívány jako prostředky umělecké literatury, pak se zase znovu uplatňují jako prostředky vědy. Je třeba se zmínit, že velcí spisovatelé vždy tíhli k seriózní sociální teorii. A v případě, kdy nikde nenacházeli její hotové znění, snažili se sami tuto mezeru vyplnit, aby jejich díla byla plnohodnotná. K typickým příkladům takových snah patří: filozoficko-historická koncepce L. N. Tolstého ve IV. díle epopoje *Vojna a mír*, dále koncepce svobody, kterou pod názvem *Legenda o velikém inkvizitorovi* nacházíme v románu *Bratři Karamazovi* F. M. Dostojevského, je to například esej o díle N. G. Černyševského, vkomponovaný do knihy *Dar spisovatele* V. D. Nabokova. Ve všech uvedených případech jsou teoretické části v podstatě uměle přikapány do příběhu, prostě jen přiloženy k uměleckým textům a mohou z nich být vyňaty, aniž by došlo k nějakému uměleckému poškození, k jakékoli újmě zmíněných děl.

Alexandr A. Zinověv organicky sjednocuje jedno s druhým. Jeho sociologické romány patří jednoznačně jak k vědeckému oboru, tak i do oblasti krásné literatury. V důsledku toho se mu podařilo na jedné straně integrovat do sociologické teorie lidský, individuální, osobní aspekt, životní činnost, na druhé straně dokázal zobrazit individuální lidské vztahy mezi nimi s přihlédnutím k jejich hluboké sociální podmíněnosti. *Sociologický román* je významný kulturní jev, který vyžaduje speciální studium.

Po roce 1985 zaznamenáváme v tvorbě Alexandra Alexandroviče Zinověva novou tvůrčí etapu. Na gorbačovskou perestrojku reagoval tak, že rozšířil badatelskou tematiku: zaměřil se na studium současného Západu a zároveň s tím změnil akcenty a tonalitu v popisu a hodnocení sovětského komunismu. Svůj talent sociologického satirika namířil na Západ a v analýze sovětského pokusu začalo v jeho díle dominovat „zainteresované“ stanovisko. Všechno začalo tím, že už v samém začátku Alexandr A. Zinověv vyznačil své prudce odmítavé stanovisko k perestrojce, kterou překřtil na „katastrojku“.

Je potřeba posuzovat rozvážně: toto vše udělal v době, kdy se v Sovětském svazu i na celém světě perestrojka přijímala jako éra humanistického obnovení socialismu, kdy mnozí vědci, spisovatelé, filozofové, kulturní činitelé, novináři a další významní lidé všemi možnými

prostředky masmédií ve stavu všeobecné euforie perestrojku vítali, kdy se miliony lidí dostaly do stavu radostného probuzení: chodili na mítinky, přeli se, plánovali budoucnost, plni vzrušení se pouštěli do mnoha dalších věcí. Postavit se proti takovému proudu – na to nestačí jenom odvaha. Bylo nutné znát pravdu. A – jak pokus ukázal – všechny neradostné Zinověvy prognózy se bohužel potvrdily – on totiž tu pravdu znal. Jeho postoj, máme-li to vyjádřit maximálně krátce, vycházel z následující analýzy: Krize, v níž se uprostřed osmdesátých let ocitl Sovětský svaz, je specifickou krizí komunistického systému, je to krize řízení. Taková krize potřebuje k řešení specifické prostředky. Tržní reforma, liberalizace, se k tomu nehodí. Jsou to čistě západní metody a mohou vést leda ke krachu sovětského sociálního zřízení a spolu s ním i ke krachu země. Aby svůj náhled zdůvodnil, prozkoumal na jedné straně evoluci sociologického systému současného západního světa. Jeho výsledky byly publikovány v pracích, v nynější době už vydaných v Moskvě. Jsou to: „Západ“ (1995) a „Globální človíček“ (1997). První z nich je napsaná formou vědeckého eseje, druhá představuje sociální román a autorem předmluvy a redaktorem L. I. Grekovem byla výstižně nazvaná Zejícími výšinami kapitalismu (západismu).

Pro podstatu díla i pro Zinověvův životopis je příznačné, že jeho práce kriticky analyzující sovětský komunismus se poprvé objevily na Západě a práce věnované průzkumu západního světa vyšly naopak nejdříve v Rusku.

Kritika Západu

Na druhé straně, když Alexandr Alexandrovič Zinověv poukazoval na skryté nebezpečí a neadekvátnost metod perestrojky, zároveň s tímto varováním odhalil pro historii Ruska – dle jeho mínění – ohromný, ničím nezaměnitelný potenciál komunistického systému. O tom pojednávají jeho početné práce z těchto let: „Gorbačevismus“ (1988), „Katastrojka“ (1988), „Neklid“ (1994), *Ruský experiment* (1994). Svůj postoj Zinověv rovněž aktivně vyjevil v četných vědeckých i publicistických článcích, rozhovorech, vystoupeních v rozhlase či v televizi. Tyto projevy jsou částečně shrnuty ve sborníku „Postkomunistické Rusko“ (1996).

Perestrojka, ať už by ji Zinověv jakkoli haněl, měla přinejmenším jednu kladnou stránku, kterou nemůže popřít ani on. Umožnila mu vrátit se do vlasti, do Ruska, třebaže je pravda, že do zcela jiného Ruska, než bylo to, které opustil. Pokud Zinověvovo vyhostění ze země vzala vláda na sebe, pak jeho návrat interpretovala jako jeho osobní věc, podmíněnou pouze speciálním aktem vrácení státního občanství (1990).

Ze zkušenosti vyplývá, že Zinověv je člověk, který umí skvěle psát knihy, ale nedokáže se dobře orientovat v běžném životě. Potřeboval mnoho let k tomu, aby si připravil praktické předpoklady pro návrat. V červnu 1999 se Zinověv konečně vrátil do Ruska a přihlásil se k trvalému pobytu v Moskvě. V jeho životě i tvorbě začíná další etapa.

Takový je životopis Alexandra A. Zinověva v jeho nejobecnějším záběru, nahlížen z hlediska událostí. (Chci zejména upozornit, že je řeč o obecných konturách jeho biografie, protože mnohá fakta, aspekty života, osobní těžkosti atd. zůstaly v závorkách, neprostudovány, rovněž jen v obrysech mluvíme o jeho činnosti vědce a částečně i spisovatele, ve svých poznámkách se nedotýkám jeho poezie, dramaturgie, výtvarného umění).

Co se týká niterného, psychologického, osobního aspektu, ten se odráží v jeho literárních dílech, ve kterých pod tím či jiným jménem, častěji pod mnoha jmény, vyjadřuje sám sebe, podobně, jako je tomu v jeho velice výstižných výtvarných autoportrétech. Někdy se o těchto soukromých záležitostech rozhovořil ve svých interview, nabádán otázkami spolubesedníka.

Podtrhuji zde jen některá jeho mínění o sobě, nejnápadnější a jím často opakovaná: „Jsem sám suverénním státem jednoho člověka.“

Všichni vidí opovážlivou drzost takového tvrzení, ale nepozorují jeho polemické ostří zaměřené proti zjednodušeně vyloženému úsudku, podle něhož totiž nelze žít ve společnosti a zároveň být na ní nezávislý. Je to možné, tvrdí Alexandr Alexandrovič Zinověv. A ve své sociologii dokonce dokazuje, že jen natočením k takové nezávislosti se člověk stává Člověkem.

Nemluvíme o nezávislosti cynika pohrdajícího společenskými smlouvami, ani o sobeckém požívačnickovi, který všechno podřizuje jen svým choutkám, ani o tom, kdo se schovává do svého útulného, izolovaného maličkého měšťáckého světa, ani o podivínovi propadlému sbírání motýlů.

Zinověv má na mysli nezávislost buřiče, který se nemíní podřizovat žádné moci, tím méně nadvládě obecného mínění, je to i nezávislost idealisty, který znovu, podle vlastních představ, přetváří svět a žije podle svých zákonů, podle nichž vlastně ani nikdo jiný žít nemůže, neboť to je jen jeho svět, jeho idea.

Mimochodem i proto je možné Zinověvovo tvrzení obrátit a říct, že v jeho státě je pouze jeden občan a tím je on sám.

Zinověv sám sebe označuje jako člověka z Utopie, maje na zřeteli i sovětskou realitu s veškerou krutostí i sovětskou ideologií s jejími vysokými humanistickými hodnotami. Oboje dokáže sjednotit takovým způsobem, že druhé není licoměrným zastřením prvního. Zinověv lépe než kdo jiný chápe, že utopie komunistické ideologie měla málo společného s realizovanou utopií sovětské skutečnosti. Ale pokud nelze společnost předělat v duchu utopie, tak to naprosto neznamená, že to nemůže vzhledem ke svému životu udělat jedinec, konkrétní individuum.

Zinověv také sám sebe nazývá umělým tvorem, výsledkem experimentu, kterého se celý život sám na sobě dopouští. Takový člověk, jako je on, uvažuje Zinověv, nemůže vzniknout přirozeným způsobem. V jednom z románů (*Globální človíček*) se představuje v postavě člověka z jiné planety.

V Zejících výšinách vystupoval kromě postavy Boltuna také jako Křikloun, Schizofrenik, Neurastenik, Úchylný, Učitel. Zinověv je milovník paradoxu a mistr kořeněných slov. Veškerá tato sebezpotvrzení by bylo možné chápat jako žert, pokud bychom nevěděli právě od něho (Ruský experiment), že Zinověv vůbec neumí žertovat. Jsem tomu nakloněn věřit. Věc se má totiž tak, že banalitu života, na kterou zavěšujeme vysoké cíle, což samo o sobě vytváří

základ komiksu, vtipu, on zkoumá jako její nejserióznější a podstatnou charakteristiku. Zinověv neumí žertovat v tom smyslu, že pro něho není nic vážnějšího než žert. V jeho žertování není nic bezvýznamně legračního. Například. Všichni jsme si mysleli, a mnozí si to myslí dosud, že v Zejících výšinách Zinověv žertoval, vysmíval se, satiricky usvědčoval. Ale sám Zinověv je toho názoru, že to všechno je velice vážné, navíc – třebaže vyjádřeno uměleckou formou – jde o vědecké zkoumání sovětské společnosti. Tady je možná na místě analogie se S. Parkinsonem. Knihu „Parkinsonovy zákony“ všichni kdoví proč považují za způsob anglického humoru, zatímco je to přesná a hluboká analýza byrokratického mechanismu.

Nejčastěji, přímo i nepřímo, skrze literární obraz charakterizuje Zinověv sám sebe jako badatele. Původní profesí logik zůstává logikem po celý život, kdy se snaží řídit aristotelovským principem: „*Platon je můj přítel, ale pravda je mi dražší.*“ Nebýt Zinověv tak citlivý na porušování logických pravidel, řekl bych, že věří v pravdu.

Převzato ze stránek Zinoviev.ru – А.А. Гусейнов: Об Александре Зиновьеве.